

Fundamentalizmus, protestantizmus, modernitás

Fundamentalizmus, protestantizmus, modernitás

Fabiny Tibor – Horváth Orsolya – M. Pintér Tibor
(szerk.)

© Szerzők, 2024
© L'Harmattan Kiadó, 2024
© Hermeneutikai Kutatóközpont, 2024

Felelős kiadó: Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője és
Fabiny Tibor, a Hermeneutikai Kutatóközpont vezetője.

ISBN
ISSN 1218–3407

Hermeneutikai Kutatóközpont
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: +36-1-455-9060

Kiadja a L'Harmattan Kiadó.
és a Hermeneutikai Kutatóközpont.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-70-554-3177
www.harmattan.hu; <https://hermeneutika-btk.eu>

A borító Paul Klee *Burg und Sonne* című festményének felhasználásával készült.

A kiadvány megjelenését
A protestáns fundamentalizmus történeti és teológiai vizsgálata
című projekt támogatta.

Olvasószerkesztő: Blázy Márta
A borítót Horváth Orsolya tervezte.
A tördelés M. Pintér Tibor munkája.
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,
Felelős vezető: Tomcsányi Péter.

TARTALOM

Ajánlás a kötethez	7
--------------------------	---

Előszó.....	8
-------------	---

Fundamentalizmus és hermeneutika

BERNHARDT DÓRA

Protestáns fundamentalizmus és modernitás	14
---	----

FABINY TIBOR

A fundamentalizmus inerranciatanának teológiai bírálata	28
---	----

KODÁCSY TAMÁS

A Szentírás tekintélyének vizsgálata a Chicagói Nyilatkozatban és a II. Helvét Hitvallásban.....	47
---	----

M. PINTÉR TIBOR

A bibliafordítás funkcionista megközelítésének hermeneutikája	61
---	----

Fundamentalizmus és hagyomány

SZALAI MIKLÓS

Fundamentalizmus – iszlám, zsidó és keresztény	76
--	----

PECSUK OTTÓ

Az ókori szó szerinti (literális) bibliafordítások jellemzői	87
--	----

HORVÁTH ORSOLYA

Luther dinamikus hermeneutikája és a köztes létezés – a <i>Disputáció az emberről</i> (1536) tételei nyomán	98
--	----

VERES ÁBEL

„Kösz, de nem!” – Karl Barth válasza a fundamentalizmusra	111
---	-----

Fundamentalizmus és hatástörténet

IZSÁK NORBERT

A fundamentalizmus lélektana – magyarázatkísérletek 128

KÓSA AMY

A női önéletírás jellegzetességei
két amerikai exfundamentalista író nő önéletrajzában 150

BUDA PÉTER

Fundamentalizmus és politika: a politika szakralizációja,
a szakrális instrumentalizációja 167

Összesített bibliográfia..... 184

A kötet szerzői 198

Előszó

Hiánypótló kézikönyvet tart a kezében az olvasó. Amíg a nemzetközi fundamentalizmus-kutatás már évtizedek óta tudományos keretek között folyik, az eddig megjelent magyar nyelvű szakirodalom igen csekély. Néhány éve jelent meg a neves brit bibliakutató, James Barr negyven évvel korábban kiadott *Fundamentalizmus* című, egykor és ma is sokat vitatott munkájának magyar nyelvű fordítása. A közelmúltban pedig – Izsák Norbert tollából – az amerikai fundamentalizmus korai történetéről szóló könyv látott napvilágot; s még meg kell említenünk a kiadványunkban többször is idézett Rostoványi Zsolt iszlám-szakértő által írt alapos tanulmányt.

Külföldön viszont – elsősorban angolszász területen – már fél évszázada folynak tudományos igényű fundamentalizmussal kapcsolatos kutatások. Talán a legjelentősebb a Martin E. Marty neves észak-amerikai vallástörténész és R. Scott Appleby nevéhez fűződő „Fundamentalism Project” (<https://press.uchicago.edu/ucp/books/series/FP.html>), amely egy 1987–1995 között zajló intenzív nemzetközi tudományos kutatás volt a világszerte jelentkező vagy éppen újraéledő konzervatív vallási mozgalmakról: beleértve az iszlám, a zsidó és a keresztény fundamentalizmust is. A kutatást az is indokolta, hogy az amerikai egyetemeken – főleg a nem nyugati kultúrákból érkező – hallgatók körében is megjelent ez az ideológia. A projektet az American Academy of Arts and Sciences (az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia) finanszírozta. A kutatás eredménye öt vaskos kötet lett, amelyek a fundamentalizmus egy-egy aspektusát járják körül: nem ítélni akarnak, hanem deskriptív módon számba venni ennek az akkor újkéletű „modern antimodern” irányzatnak a jellemző vonásait. Ugyanakkor már jóval az ő kutatásuk megkezdése előtt, 1980-ban megjelent az amerikai fundamentalizmusról szóló, immár klasszikus és mindmáig nélkülözhetetlen monográfia a neves történész, George A. Marsden részéről *Fundamentalism and American Culture* (A fundamentalizmus és az amerikai kultúra) címen.

A témában kevésbé járatos személy bizonyára felteszi a kérdést: mi is a fundamentalizmus? Bár e kötet számos tanulmányában is olvashatunk a mozgalom eredetéről, pontos definíciót nehéz adni, ugyanis sokan váltófogalomként használják a 17. századi protestáns ortodoxiában elterjedt „verbálinspiráció”, illetve a zsidóságban is megjelenő (peshat) és a kereszténység történetét végig kísérő literalizmus fogalmakkal. Válaszkísérletünk így hangzik: A fundamentalizmus olyan vallási és társadalmi jelenség, amely mindhárom monoteista világvallásban: a zsidóságban, a kereszténységben és az iszlámban is fellelhető (lásd e kötetben Szalai Miklós tanulmányát). Mindhárom a kinyilatkoztatás vallása, s ezért mindegyikben a szent könyvnek központi szerepe van. A szent

iratokhoz való viszony, azok isteni tekintélye, inspirációja, sőt tévedhetetlensége és értelmezése mindegyik vallásban a hitélet alapjának, „fundamentumának” tekinthető. A fundamentalizmus ezért elsősorban hermeneutikai (bibliaértelmezési) kérdés. A fundamentalizmus egyértelműen a modern gondolkodás mellékterméke, pontosabban a modern gondolkodással szembeni védekező ideológia, amely bár opponálja a modernitást, megmarad annak rendszerében (lásd e kötetben Bernhardt Dóra tanulmányát).

A már az ókorban is jelentkező literalizmus (lásd e kötetben Pecsuk Ottó tanulmányát), azaz a betű vagy a szó szerinti értelem (szemben a képes beszéddel, a metaforikus vagy szimbolikus érelemmel) még a mai nyelvész szemével is vizsgálható bibliafordítási kérdés is volt (lásd e kötetben M. Pintér Tibor tanulmányát).

A mai értelemben vett fundamentalizmus, mint a legtöbb konzervatív szemlélet – jogosan vagy nem jogosan – a kereszténység tanításának erőzójától, a világban való feloldódásától tartva védelmezi a Biblia tekintélyét, sőt legtöbbször annak a betű szerinti tévedhetetlenségét is. A tiszta tanítás tekintélyét újra meghirdető nagy 20. századi teológust, Karl Barthot is színvallásra kényszerítették a fundamentalizmus kapcsán (lásd e kötetben Veres Ábel tanulmányát).

Az eredetileg vallási fundamentalizmus azonban nagyon gyakran társadalmi és politikai erőként, ideológiaként is megnyilvánul. A vallás és a politika e vallásokban jelentkező sajátos keveredése és összefonódása is fundamentalizmus, akár a Közel-Keleten, akár Amerikában vagy akár Magyarországon. A bibliai vagy hermeneutikai fundamentalizmuson túl minden világvallásban beszélhetünk politikai fundamentalizmusról is (lásd Buda Péter írását e kötetben), s a kereszténységen belül pedig a keresztény eszméket felhasználó, sőt kisajátító politikai kereszténységről is (lásd: <https://medit.lutheran.hu/site/allomany/12448#book/5>).

Magyarországon a fundamentalizmus mibenlétéről inkább csak a konzervatív protestáns vagy ellenkezőleg: a progresszív keresztény honlapokon folyó sokszor érzelmi fűtöttségű hitviták, ám ezek nem lépnek fel tudományos igénygel, s így nem tudnak és nem is kívánnak kitörni saját ideológiai szubkulturájukból. (Erre adott válasz: Monostori, Isten védelme felé).

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karának Hermeneutikai Kutatóközpontjában (<https://hermeneutika-btk.eu>) 2021-ben egy új kutatócsoport alakult *A protestáns fundamentalizmus hermeneutikai megközelítése* – rövidítve: FUKUCS <https://btk.kre.hu/index.php/2015-12-05-09-31-20/kari-kutatocsoportok/887-hermeneutikai-kutatokozpont-a-protestans-fundamentalizmus-hermeneutikai-megkozelitese-kutatocsoport.html> –, melynek kutatásait az egyetem kétszer két évre támogatta. A kutatócsoport tagjai több felsőoktatási intézményhez tartozó filozófusok, teológusok, bibliaikutatók,

irodalmárok, nyelvészek, történészek, politológusok voltak; közöttük nemcsak kutatók vagy oktatók, hanem hallgatók is részt vettek a kutatásban: jelen voltak munkamegbeszéléseinken, konferenciáinkon. Közülük ketten e kötetben is publikálták munkájuk eredményét. A rendszeres eszmecseréinken és publikációinkon túl 2022. december 1-jén egyetemi hallgatóinkat is bevonó műhelykonferenciát szerveztünk (https://btk.kre.hu/images/FUKUCS_Konf_2022.pdf), valamint 2024. február 1-jén a Hermeneutikai Kutatóközpont fennállásának 30. évfordulóját megünneplő jubileumi konferenciát, amelynek két fő témája a *teológiai hermeneutika* és a *fundamentalizmus* volt (<https://www.youtube.com/watch?v=8AacXyA-Hiy8>).

A kereszténységen belül is sokféle fundamentalizmus van, a római katolikus egyházban is és az ortodoxiában is. Kutatásunk a protestáns fundamentalizmus tanulmányozására irányult. A protestáns fundamentalizmus gyökerei a reformáció (sokszor szó szerint, egyoldalúan értelmezett) *sola scriptura* elvére nyúlnak vissza; a bibliaértelmezéséről szóló akkori disputák döntő módon határozták meg a kor teológiai gondolkodását. A *sensus literalis* (a betű szerinti értelem) hermeneutikai kérdései kutatásunk gerincét adják, különös tekintettel Luther hermeneutikájára. Ám a reformatori dinamikus hermeneutika (lásd Horváth Orsolya tanulmányát e kötetben) a 17. századi lutheránus és kálvinista ortodoxiában megmerevedett, a tévedhetetlenség tanítása szinte dogmatikai szintre emelkedett (lásd Kodácsy Tamás és Fabiny Tibor tanulmányát e kötetben), s ennek az irányzatnak az örököse a 19–20. századi fundamentalizmus, melynek hatásai lélektanilag negatívan is jelentkezhetnek (lásd e kötetben Izsák Norbert és Kósa Amy tanulmányát).

A bibliaértelmezés kérdése évszázadok óta két csoportra osztja a protestáns egyházakat: a konzervatívok és modernek (progresszívek), illetve a fundamentalisták és liberálisok táborára. A legmélyebb ellentét a fundamentalisták és a liberálisok között van. Az egyik a Biblia minden szavát Isten ígéjének tekinti, míg a másik a Biblia emberi-történelmi meghatározottságát hangsúlyozza. A konzervatívok közé tartoznak a német és a finn ébredési mozgalmak hatását tükröző evangélikus pietisták, illetve főleg a református és a szabadegyházakban megmutatkozó angolszász lelki hatásra utaló evangelikál (evangéliumi) keresztények, akik a megtérést s az új életben járást hangsúlyozzák.

Sokak számára nemcsak hazánkban, hanem külföldön sem világos, mi a különbség az evangelikálok (evangéliumi keresztények) és a fundamentalisták között. A köztudatban gyakran összekeverik a kettőt. A tisztánlátás okán érdemes az alábbi, egy amerikai kutató¹ által felvázolt szempontokat figyelembe venni:

1. A Szentírás értelmezése. A fundamentalisták literálisan, azaz szó szerint értelmezik a Szentírást, az evangelikálok pedig tudatosan igyekeznek az egyes

¹ McDermott: *Can Evangelicals*, 35–37.

iratok műfaji sajátosságaira és a történelmi háttérre figyelni. A fundamentalisták számára a Biblia jelentése nyilvánvaló a szavak egyszerű olvasásából – „meg van írva” –, az evangéliumi keresztények a jelentés többretegűségéről beszélnek. A fundamentalisták szerint a Genézis első lapjain tudományosan is elfogadható „leírást” kapunk a világ keletkezéséről: „meg van írva, hogy hat nap alatt, azaz hatszor huszonnégy óra alatt teremtette Isten a világot”. Az evangéliumi keresztények viszont arra figyelnek, hogy a teremtésről szóló elbeszélések műfajukat tekintve történetek, narratívák, amelyeknek teológiai tartalmára kell figyelnünk, és nem a szó szerint értelmét kell tudományos igazsággként elfogadnunk.

2. A kultúra kérdése. A fundamentalisták megkérdőjelezik az emberi kultúra értékeit – innen az antiintellektualista beállítottságuk –, az evangéliumi keresztények az isteni kegyelem megnyilvánulását a kultúra különböző területein is megtapasztalják. Lehet, hogy Mozart emberileg bűnösebb volt mindnyájunknál, művei azonban mégis szolgálhatják Isten dicsőségét. Lehet, hogy egy író, költő, zenész, művész szexuális beállítottsága eltér a többségtől, de az általuk alkotott műveket is csodáljuk. Mint minden emberi képződmény, a kultúra is hirdetheti Isten dicsőségét.

3. Társadalmi elkötelezettség. A fundamentalisták sokszor csak a liberális teológia egyik velejárójának vélték a szegénység, az elnyomás, a rasszizmus elleni harcot, s ezért társadalmi elkötelezettségük sokszor kimerült az abortusz elleni harcban. Az evangéliumi keresztényekre a 19. és a 20. században egyaránt a társadalmi, szociális kérdések iránti érzékenység volt jellemző: küzdelem a rabszolgaság, a rasszizmus, a szexizmus (nemi megkülönböztetés), a szegénység ellen. Odáig azonban nem mennek el, mint a liberális keresztények, akik a szexuális orientáció szabadságát is hirdetik.

4. Szeparatizmus és zártság. A fundamentalistákra az elkülönülés jellemző. Nemcsak a liberálisoktól, hanem azoktól a konzervatív keresztényektől való elkülönülést is kívánatosnak tartják, akik a liberálisokkal valamilyen kapcsolatot tartanak fenn. Vannak olyan fundamentalista csoportok, amelyek például azért nem támogatták Billy Graham szolgálatát, mert ő azt képviselte, hogy az újonnan megtért hívők saját egyházaikba és gyülekezeteikbe menjenek vissza. Az evangéliumi keresztények azonban nyitottak a más felekezethez tartozó keresztényekkel való együttműködésre.

5. A liberális keresztényekkel való dialógus. A fundamentalisták hajlamosak azt mondani, hogy azok a liberális keresztények, akik nem vallják Jézus feltámadását, az ember radikálisan bűnös természetét, a kiengesztelődés hatékonyságát, a Biblia tévedhetetlenségének eszméjét, legfeljebb csak névlegesen keresztények, valójában nem azok. Az evangéliumi keresztények azonban nyitottak a liberálisokkal való párbeszédre, részint hogy meggyőzzék őket, de azért is, hogy tanuljanak tőlük. Az evangelikál-liberális dialógus egyik leg-

szebb példája az angol evangéliumi kereszténység legnagyobb alakjának, John Stottnak a liberális teológussal, David L. Edwardsszal folytatott párbeszéde. Igaz, hogy az eszmecserét a liberális teológus kezdeményezte, aki Stott munkáit kritikusan tanulmányozta annak érdekében, hogy a liberális keresztények is olvassák az evangéliumi keresztények műveit. Az *Essentials* (Lényegi dolgok) című kötet olyan témákkal foglalkozik, mint az evangélium ereje, a Szentírás tekintélye, Krisztus keresztje, Krisztus csodái, a Biblia és a moralitás, a világnak szóló evangélium. Edwards mindegyik fejezetben kritikusan olvassa Stott könyveit, és kérdéseket tesz fel, amelyekre minden fejezet végén John Stott válaszol. A zárszót is John Stott írta.

6. A kereszténység természete. Noha a fundamentalisták nagy része a kegyelemből való megigazulást hirdeti, mégis előszeretettel hivatkoznak szabályokra és előírásokra. A legalizmus és a moralizmus jellemző rájuk. Az evangéliumi keresztények egy részét is kísérti ez a jelenség, ám ők a hangsúlyt mégis inkább Jézus Krisztus személyére és művére helyezik, hiszen ez a keresztény hit veleje. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az evangéliumi keresztények krisztocentrikusak, a fundamentalisták íráscentrikusak.

7. A szakadárság (angolul: fissiparousness). Volt idő, amikor az evangéliumi keresztényekre is jellemző volt, hogy elkülönültek és elszakadtak az úgynevezett „hitetlen” egyháztól, ám ez a jelenség ma sokkal inkább a fundamentalizmusra jellemző. A fundamentalisták sokszor apró tanításbeli kérdésekben is hajlamosak a szakításra valamely exkluzív igazságtudat birtokában. A fundamentalisták külön közösségeket, sokszor felekezeteket hoznak létre, amelyek a tapasztalat alapján aztán tovább osztódnak. Az elkülönült „igaz hívők” a „hitetlen” testvéreikkel sokszor minden kapcsolatot megszakítanak. Az evangéliumi keresztényekre azonban ma nem az osztódás, az elkülönülés jellemző, hiszen a megtértek saját felekezeteikbe és gyülekezeteikbe mennek vissza, ahol az evangélium szellemében só és kovász kívánnak lenni. Ezért ma az evangéliumi kereszténység alapvetően ökumenikus beállítottságú: az evangéliumi hívők felekezeti hovatartozás nélkül megtalálják egymást, és megfogják egymás kezét. Szép példája ennek a Magyar Evangéliumi Szövetség Aliansz szolgálata.

Befejezésül: reménységünk szerint csak a jelen kutatási projektumunk ért véget, s ez a szerény kezdet lökést adhat a Magyarországon is meginduló, tudományos igényű fundamentalizmus-kutatásnak.

Budapest, 2024. szeptember

Fabiny Tibor
a kutatócsoport vezetője

„Kösz, de nem!” – Karl Barth válasza a fundamentalizmusra

Bevezetés

Napjainkban a globalizáció olyan mértéket öltött, hogy a Föld egy nagy, digitálisan átszőtt faluvá zsugorodott; így a különböző nemzetek, kultúrák, ideológiák és szubkultúrák az elmúlt évtizedekhez képest még közelebb kerültek egymáshoz. Az eltérő nézetek és érdekek közelsége azonban párbeszédet igényel, ehelyett egyre nagyobb feszültséget tapasztalunk a világban. Felmerülhet a kérdés, hogy a dialógus és a vita egyáltalán fenntartható-e? Mikor jön el az idő, amikor a békés együttműködés helyett valaki erőszakot alkalmaz és fegyvert ragad? Láthatjuk magunk körül, hogy a nemzeteken belüli intolerancia és a népek közötti háborúk egyre inkább a mindennapjaink részévé válnak, és bármennyire is sablonos, kezdenünk kell valamit a „keresztyéndemokrata Nyugat”, az „ortodox autokratikus Kelet”, a „muzulmán totalitárius Közel-Kelet” és az „autoriter szocialista Távol-Kelet” között növekvő feszültséggel, amely a vallási fundamentalizmus egyik gyújtópontja. Mitri Raheb palesztin teológus, aki a közel-keleti légkörben él és mozog, arra hívja fel a figyelmünket, hogy „a fundamentalizmus jelenlegi közel-keleti hulláma nem létezne, ha a politikusok sikeresen végeznék munkájukat. A szuperhatalmak politikája az elmúlt két évszázadban és a nemzetközi irányító testületek kudarca az igazságos béke megteremtésében a vallás felé sodorta az embereket.”¹ A magukra maradt emberek azt érezhetik, hogy a politikusok cserbenhagyják őket, ezért a földi, kézzelfogható reménységüket a transzcendens remény váltja fel.² A nyugati világ számára az igazi nehézséget az jelenti, hogy a tolerancia, a megértés és a béke általában az ateista humanisták kiáltványa, így a keresztyénség válaszút elé kerül: liberalizálódás az ateistákkal vagy fundamentalizmusba hajló ellenkezés a világgal. Két álláspont létezne csupán? Sajnos azt láthatjuk, hogy „a nap végén” a fekete vagy fehér leegyszerűsítés dönt: jobb- vagy baloldal, háború vagy béke, pro-choice vagy pro-life, szabadság vagy biztonság, gazdasági növekedés vagy környezetvédelem. Ehhez a kiélezett és polarizált légkörhöz

¹ Raheb: Faith in the Face of Empire, 92.

² Uo.

kapcsolódik a vallási oldalválasztás is, azaz a fundamentalizmus vagy a szekularizmus. Ha a keresztyénség alapjaira pillantunk, elsősorban az Ószövetségre és az Újszövetségre, akkor egyértelműen láthatjuk, hogy az intoleráns, félelmet és gyűlöletet keltő vallási fundamentalizmust a valódi élettől idegen hamiságnak mutatja be a Biblia. Az Ószövetség több helyen is kritikával illeti az elhamarkodott, dogmatikus vagy – mondhatnánk – fundamentalista attitűdöt. Ezek a kritikák a túlzott vallási fanatizmust és merevséget, valamint azokat a helyzeteket állítják példaként elénk, amikor a bemutatott szereplők hajlamosak szigorúan ragaszkodni a törvényekhez vagy a hagyományokhoz, anélkül, hogy figyelembe vennék az irgalmas és megértő hozzáállást. Ezt láthatjuk Jób könyvében, ahol Jób barátai nem tudtak kilépni saját rendszerükből anélkül, hogy figyelembe vették volna a helyzet bonyolultságát és az élő Isten akaratát. De az Ószövetség más részeiben – prófétáknál, de akár egész könyvekben is, mint például Jónásnál –, valamint az Újszövetségben Jézustól is olvashatunk hasonló kritikákat. Vajon ez azt jelenti, hogy a keresztyénségnek folyamatos önszekularizációt kell végrehajtania, és az ateista szekularizmus lenne a megoldás? Karl Barth egyértelmű irányt mutatott ebben a kérdésben, mégpedig az inkarnációs dialektikateológiájával, amely képes a legfontosabb kérdésekben „nem!”-et mondani a szekularizációra, de képes biblikus alapokon „nem!”-et mondani az emberi kultúra megistenítésére,³ így az emberek által őrzött igazság fundamentalista jellegére is.

Ha összehasonlítanánk Barth törekvéseit az egyházatyák törekvéseivel, akkor Roger E. Olson szerint leginkább Tertullianus munkásságával találnánk párhuzamokat, ugyanis „Barth, akárcsak Tertullianus, egy tisztán keresztyén hitrendszer megalkotására törekedett, amelyet nem szennyeznek be pogány vagy szekuláris gondolkodási struktúrák.”⁴ Ez tűnhet úgy, hogy Barth teológiája kifejezetten exkluzivista álláspontot tükröz, amely nem kíván „világi” kérdésekről, például a természettudomány és a keresztyén hit kapcsolatáról beszélni, hanem egyedül a keresztyénség belső hitrendszerének felépítése foglalkoztatja. Ezt az álláspontot erősíti a *Kirchliche Dogmatik* (Egyházi dogmatika) címe is, amelyről Barth azt írja, hogy a „keresztyén” (*christlich*) jelzőt szándékosan váltotta fel az „egyházi” (*kirchlich*) jelzővel, ugyanis már az alapokban arra szeretne rámutatni, hogy a dogmatika „az egyház teréhez kötött, ott és csak ott lehetséges és értelmes” tudomány.⁵ Ezzel Barth meghatározza azt a közeget, amelynek a nyelvén szólni kíván, ez pedig maga az egyház. De mit is jelent ez? Barth kritikussai gyakran felvetik, hogy ez a teológiai megközelítés egyszerűen a fideizmus egyházi bástyái közé menekül, azaz egy olyan rendszer, mely saját magát igazolja, így kerülve ki a kívülállókval való párbeszédet.

³ Metzger: *The Word of Christ*, 60–61.

⁴ Olson: *The Story of Christian Theology*, 85.

⁵ Barth: *Kirchliche Dogmatik*, I/1. VIII. (A továbbiakban: KD)

Az ilyen és ehhez hasonló kritikák inkább Barth teológiájának hiányos ismeretéről tanúskodnak, mintsem diszkreditálnák a 20. századi svájci teológust. Barth dialektikateológiát művel, ami egyrészt Isten kijelentett misztériumának kibeszélhetetlenségét követi,⁶ másrészt dialógusba lép Feuerbachhal, Marxszal és Freuddal, akiket joggal tarthatunk a keresztyén teológia kritikusainak és ellenségeinek. Barth teológiájában mégis éppen arra lehetünk figyelmesek, hogy ezen gondolkodók kritikái nem rombolják, hanem gazdagabbá teszik a teológiát azzal, hogy válaszra ösztönzik.⁷

Ezúttal nem tekintem feladatommak a szekularizáció és a fundamentalizmus teológiai és szociológiai vizsgálatát, inkább Barth teológiájának belső dialektikáját szeretném bemutatni, mely Barr kritikája által a fundamentalizmus kérdéskörét tárja elénk. A következőkben tehát azt kívánom felvázolni, hogy Barth dialektikateológiája a legalkalmasabb a fundamentalizmus elkerülésére, ugyanis lehetőséget ad arra, hogy leleplezze az antifundamentalizmus fundamentalista attitűdjeit is, így pedig képes „nem!”-et mondani a teológiai jobb- és baloldal fundamentalizmusára egyaránt.⁸ Ennek alapja a barthi teológia krisztocentrikus elkötelezettsége, mely önmagára nézve is érvényesnek tartja az ígében megjelent kijelentést, ezért az egyházi személy nem lehet Isten szavának a birtokosa, pusztán annak meghallója. Barth önkritikus hozzáállását láthatjuk abban is, hogy a kérdésre, miszerint ő maga barthiánus-e, azt válaszolta, hogy „lehetséges, hogy vannak barthiánusok, de ha vannak is, én nem tartozom közéjük.”⁹ Ezt a szemléletet követve törekszem Barth teológiáját úgy bemutatni, hogy az hű legyen saját gondolkodásához, ezért mielőtt rekonstruálnám mind a konzervatív, mind a liberális fundamentalizmust meghaladó teológiáját, választ kell adnom a kérdésre: Fundamentalista volt-e Karl Barth? A kérdés megválaszolásához James Barr fundamentalizmus elemzésére támaszkodom, ugyanis Barr *Fundamentalizmus* című könyvében többször is foglalkozik a barthi, azaz – ahogyan ő említi – a neoortodox teológiával. A könyv címe és kontextusa továbbá azt a kérdést veti fel, hogy kritizálja-e Barr Barth teológiáját, és ha igen, ez a teológia valóban olyan-e, mint ahogy azt Barr olvassa? Amennyiben előre szeretnénk lépni a fundamentalizmus témájában, úgy párbeszédre van szükségünk, azaz kérdéseket kell feltennünk Barr megfigyeléseivel szemben is, amit Barth teológiájából fakadóan dialektikus módon meg is tehetünk.

⁶ Hunsinger: *How to Read Karl Barth*, ix.

⁷ Greggs: *Theology against Religion*, 39.

⁸ Barth és a fundamentalizmus összeegyeztethetetlenségéhez lásd még a kötetben Szalai: 85–86.

⁹ Ezen idézet szó szerint Eberhard Jüngel visszaemlékezésében hangzott el, de Barth késői leveleiben is állandó téma: *Briefe 1961–1968*, 433.

Fundamentalista volt-e Karl Barth?

A provokatív kérdés azért merülhet fel, mert James Barr *Fundamentalizmus* című könyvében több alkalommal is említést tesz Karl Barth teológiájáról, sőt, a *Változatok és konfliktusok a fundamentalizmuson belül* című hetedik fejezet ötödik alfejezetében (*Neoortodoxia, biblikus teológia és az új konzervatívok*) külön tárgyalja annak fundamentalizmussal való kapcsolatát. Barr könyvének felépítése azt sugallja, hogy a barthi teológia közel állhat a fundamentalizmus problémaköréhez, ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy Colin Brown *Karl Barth and the Christian Message* című könyve kétségkívül a legjobb „konzervatív evangelikál monográfia egy nem konzervatív teológusról”.¹⁰ Ebből az állításból azonnal levonhatnánk azt a következtetést, hogy Barth nem fundamentalista; ugyanis Barr a fundamentalizmus jelenségét a keresztyénség konzervatív táborán belül helyezi el,¹¹ Barth-ot pedig a fenti idézet alapján nem tartja konzervatív keresztyénnek, így hát Barth fundamentalista sem lehet. Ennek a szillogizmusnak a fenti következtetését Barr nem vonja le, és ő maga nem is mondja ki Barth-ról, hogy ne lenne fundamentalista – mivel inkább a barthiánus teológia „jobbszárnyát” célozza –, a fundamentalista teológiai állítások bemutatásakor azonban éles kritika éri a barthi Ige-teológiát is.

Barr a fundamentalizmus jelenségének vizsgálata során a „bibilicizmus” kifejezést alkalmazza, melyet – a megszokott negatívabb teológiai nyelvezet helyett – egy, a fundamentalizmusnál kevésbé szélsőséges álláspont leírására használ:

Valaki például vélheti úgy, hogy a hit, az élet és a teológia összes problémái megoldhatóak egyszerűen a Biblia használatával és magyarázatával, s megfordítva: a keresztyén élet és a teológia összes problémáinál semmi másra nem kell támaszkodnunk, mint a Bibliára. De az illető gondolhatja ezt anélkül is, hogy azon a fundamentalizmust jellemző állásponton volna, hogy a Bibliában nincs semmiféle tévedés; érvelhet úgy, hogy bár a Biblia tartalmaz különböző típusú, elsősorban történelmi tévedéseket, ettől még tényszerűen az egyetlen vezérfonala a teológiának, ezért a teológia egésze a Biblia értelmezésre kell hogy irányuljon.¹²

A „bibilicizmus” barri definíciója közel áll a barthi teológiához, ugyanis Barth Ige-teológiája, amely Isten Jézus Krisztusban való kijelentésére fókuszál, egyedül a Szentírás tanúságára épít. Tehát „[a] Szentírás tesz bizonyosságot a *kijelentésről*, alapítja az *egyház*at, adja a *parancsot*, és a Szentírás által kerül sor a *vocatio*ra. Az olyan ember cselekedete, aki a megigazulásból él, ezért biztosan

¹⁰ Barr: *Fundamentalizmus*, 240.

¹¹ Uo., 25–26.

¹² Uo., 30.

semmi más nem lehet mint a Szentírás igéjének az értelmezése, magyarázata és ennyiben az, hogy az Írás szavait ismételni akarja.”¹³ Ez Barth számára a „Szentírás iránti teljes bizalmat” jelenti, amely bizalom által a prédikátornak a szószerűen *elégnek* kell lennie a Szentírásnak, sőt, kellő bizalommal a gyakorlati élet megértésének és megélésének szintén mint *sola scriptura* kell végbe mennie, mivelhogy ezt jelenti a πίστις szerinti, hitből való élet.¹⁴ Barr éppen Barthnak ezt az erős „biblicizmusát” mutatja be a már említett neoortodoxiáról szóló fejezetben, egy skót teológiai professzor történetének tolmácsolásával:

Egyszer hallottam John Baillie professzort elmesélni, hogyan beszélgetett Barth-tal több óráig a dolgozószobájában, és hogyan akarta kipréselni belőle annak az elismerését, hogy Matuzsálem valójában nem élt 969 évig. Barth, mint mindig, megvetően nyilatkozott a konzervatív megközelítésről, amely külső vagy belső bizonyítékokkal „be akarta bizonyítani”, hogy a bibliai számadat „helyes”. De ez nem jelenti azt, hogy Barth elismerte volna, hogy Matuzsálem nem élt 969 évig. [...] Többórás társalgás után, mint Baillie elmesélte nekem, Barth-ot még mindig nem sikerült meggyőznie arról, hogy elismerje: Matuzsálem ténylegesen nem élt 969 évig.¹⁵

John Baillie Barr által tolmácsolt történetét könnyen lehet úgy forgatni, hogy az fundamentalista képet fessen Barth-ról, aki bár szkeptikus a külső és belső evidenciákkal kapcsolatban, de végül mégis a modern kritikai tudományosság elméleteinek tagadóját és megvetőjét testesíti meg – ami Barr szerint a fundamentalizmus egyik alapköve.¹⁶

Érdemes ezen a ponton Barr és Barth eltérő exegézisére is kitérnünk. Barr számára a Biblia megértésének kulcsa a történelmi kontextus megértése, azaz a bibliai események és személyek történelmi háttérének feltárása, ehhez pedig a bibliatudományok történelmi, nyelvészeti és a szemantikai megközelítései szolgálnak eszköztárat, mellyel a történetkritikai kutató a Szentírás üzenetét megközelítheti. Erre a szövegeket részleteiben analizáló történetkritikai szemléletre válaszolt a biblikus teológia, amely „[b]elefáradt abba, hogy elválassza az egyik forrást a másiktól, a prófétákat a törvénytől, az Ótestamentumot az Újtól, Jézust Páltól.”¹⁷ Sőt, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a teológiákon alkalmazott nyelvészeti, szemantikai és történetkritikai kutatások egyre inkább eltávolodtak a gyülekezeti élettől, az Egyháztól, és így gyakran kerültek publikálásra teológiai köntösben valójában vallástudományi eredmények. Ezzel szemben Barth teológiája és hermeneutikája elválasztatlan az Egyháztól,

¹³ Barth: Homiletika, 50.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Barr: Fundamentalizmus, 312.

¹⁶ Barth: Homiletika, 32.

¹⁷ Barr: Fundamentalizmus, 310.

ugyanis az egyházi dogmatika (*Kirchliche Dogmatik*) akar lenni. Barth Szentírás-értelmezése hitvallásos hermeneutika, melynek az alapja a Szentírásról szóló hitvallásból táplálkozó doktrína, miszerint abban Isten szent Igéjével találkozhatunk. Ez a találkozás pedig a Szentírás egymásra épülő ontológiájából bontakozik ki, amelynek az alapja és kezdete Isten Logoszában, az örök Igében, Jézus Krisztusban van. Bruce McCormack a barthi hermeneutika elemzése során rámutat, hogy Barth-nál a *ratio fidei* (a hitvallás) és a *ratio veritatis* (az ige) nem azonos, azaz a hitvallás „külső” szövegének olvasása és megértése nem azonosítható az igével; ebből kiindulva állapítja meg, hogy a kijelentett igazság „belső” szövegét kell megértenünk ahhoz, hogy a „külső” szöveg helyes értelmezésére jussunk.¹⁸ A „külső” és „belső” szöveg megkülönböztetése pedig a Szentírás olvasásán túl „egy különleges gondolati mozgásra” mutat rá, amely mozgás „az isteni döntéstől, és ezáltal a kegyelemtől függ. Ez továbbá azt is jelenti, hogy Isten megismerésének útja az imádságban és a hitben kezdődik.”¹⁹

A barthi hitvallásos bibliai hermeneutika ezen a ponton a kálvini kegyelemre épülő hitfogalomból indul ki, mely nem más, mint „az irántunk tanúsított isteni jóindulat biztos és szilárd ismerete, amely a Krisztusban megjelent ingyen kegyelem igazságán alapul, és melyet a Szentlélek tár fel elménk előtt és erősít meg szívünkben.”²⁰ Ez pedig egy olyan krisztológiai keretet nyújt az értelmezéshez, amelyben Isten megismerése állandóan változó és a követés útján ismereteket szerző tudást jelent, mivel a Szentírást értelmező tanítvány az élő igével áll párbeszédben. Ez a párbeszéd pedig egy a tudományos történetkritikai módszertől eltérő, az olvasót célzó kritikát von magával: azaz az exegézis nem a régészet és a filológia történeti tárgyát vizsgálja, amely a krisztológiai értelmezési kereten kívül csupán egy darabja lenne a régészeti és történeti munkának, hanem a megfeszített és feltámadt Krisztus által a jelenben megszólaló Istent hallgatja. Így mutat rá Barth, hogy a Szentírás az olvasó életében Jézus Krisztus és a Szentháromság Isten valósága által élő és tevékeny, ezért a nyelvészeti, irodalmi és történeti kutatások csak másodlagos eszközök lehetnek a Szentírás megértésében. Mindez viszont pozitívan is értendő: a felsorolt segédtudományok továbbra is eszközök maradnak a barthi írásértelmezés számára a Szentírás megértéséhez, így alapvetően „a bibliakutatás történetkritikai módszere helyes”, mivel az a megértést készíti elő, a történetkritikai módszer tehát „soha sem felesleges.”²¹

De, ha választanom kellene eközött [a történetkritikai módszer] és az inspiráció régi tanítása között, akkor határozottan az utóbbit részesíteném előnyben, ugyanis ennek van a nagyobb, a mélyebb és fontosabb

¹⁸ McCormack: Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology, 430.

¹⁹ Uo.

²⁰ Kálvin: Institutio, 3.2.7. (416.)

²¹ Barth: Der Römerbrief, 77.

szerepe [a Biblia megértésében], mert magára a megértés munkájára mutat, amely nélkül minden előkészítés értéktelen. Örülök, hogy nem kell választanom a kettő között. De minden figyelmem arra összpontosult, hogy a történelmen keresztül a Biblia lelkületébe lássak, amely az örök Lélek.²²

Barth exegézisét Rudolf Smend „posztkritikai írásmagyarázatnak” (*Nachkritische Schriftauslegung*) nevezte 1966-ban megjelent tanulmányában.²³ Ennek a posztkritikai írásmagyarázatnak a felépítése remekül szemlélteti, hogy Barth teológiája képes meghaladni a fundamentalizmus és a történetkritikai módszer doktrínáit egyaránt. A fenti idézetből is kitűnik, hogy Barth egyáltalán nem zárkózott el az egyetemi képzése alatt elsajátított történetkritikai írásmagyarázattól, sőt, azt írja, hogy „a kritikai történészeknek kritikusabbnak kell lenniük.”²⁴ Ez azt jelenti, hogy az emberrel szemben álló sokkal nagyobb kritika, maga Krisztus Lelke vezethet valódi megértésre.²⁵ Barth számára tehát egyértelmű, hogy a Szentírás által megismert kijelentéshez nem a történeti rekonstrukció által kerülhetünk közelebb, viszont „hitt a történetkritika szükségességében a Szentírás teljes emberi mivolta miatt.”²⁶ A prekritikai és a történetkritikai írásmagyarázat feszültsége ráadásul a Szentírás szószéki és gyülekezeti kontextushoz közelebb álló exegézisét eredményezi, ezt bizonyítják a barthi Ige-teológiából táplálkozó biblikus kutatók teológiai és pasztorális szemléletű kutatásai és kommentárjai is.²⁷

Egy másik fontos kritika a barthi teológiával kapcsolatban implicit kerül kifejtésre Barr érvelésében, amikor Isten megismerésének fundamentalista megközelítését tárgyalja: „A fundamentalisták szemében nincs értéke annak, hogy sokféle Istenhez vagy Isten megismeréséhez vezető útról beszéljünk, hiszen ő maga ismertette meg velünk azt az utat, amelyen szándéka szerint megismerhetjük őt.”²⁸ Barth szerint sincs értéke annak a megismerésnek, amely Isten Igéjén kívül van, mivel „Isten az Ő Igéjén kívül rejtve van előttünk. De nyilvánvaló számunkra a Jézus Krisztusban. Ha nem Reája nézünk, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy nem találjuk meg az Istent, hogy tévedünk és csalódunk, hogy sötétének látjuk a világot.”²⁹ Ezen a ponton erőteljesen kidomborodik Barr és Barth írásértelmezési nézetkülönbsége, Barth teológiájának exkluzivista jellege.

²² Uo.

²³ Smend: *Nachkritische Schriftauslegung*, 215–237.

²⁴ Barth: *Römerbrief*, XVIII.

²⁵ Uo. XXVIII.

²⁶ Hunsinger: *Post-Critical Scriptural Interpretation*, 109.

²⁷ Ld. pl.: Martyn: *Galatians*; Gaventa: *First and Second Thessalonians*; Harink: *Resurrecting Justice*; Gorman: *Romans*; Jervis: *Paul and Time*.

²⁸ Barr: *Fundamentalizmus*, 42.

²⁹ Barth: *Kis dogmatika*, 18.

A mai modern pszichológiával felvértezett társadalmunk rögtön felvethetné a kérdést, hogy mi dolga van egy kizárásra épülő teológiai gondolkodással, amely a nem Krisztusra néző ember világnézetét tévesnek és sötétnek írja le? Milyen következményei lehetnek egy ilyen teológiai és egyházi gondolkodásnak? Fontos hangsúlyoznunk, hogy Barth teológiája következetes teológia, ugyanis azt mondja, hogy ha egyszer Krisztusban megismertük a kijelentést a Biblia tanúsága által, akkor már nem kereshetjük máshol a választ az életünkkel kapcsolatos legfőbb kérdésekre sem. A barthi írásértelmezés és teológia a „Megtaláltuk a Messiást!” (Jn 1,41) felkiáltás után veszi kezdetét, amikor már nem az istenkeresés, hanem az isteni hang helyes meghallása válik a teológia feladatává, ugyanis „emberként akkor ismerhetjük meg Istent, amikor Isten *előtt* állunk”.³⁰ Viszont következetes abban is, hogy Isten szabadságában áll, hogy kinek, és az is, hogy hogyan mutatja meg önmagát. Az exkluzivistának tűnő gondolatok mögött viszont egy olyan predestinációban húzódik, amely az ágostoni, lutheri és kálvini kettős predestinációhoz hű marad, de azt mélyebb krisztológiai szempontokkal kiegészítve egy inkluzívabb eleve elrendelést feltételez.³¹ A kiválasztástan krisztológiai értelmezésében Barth arra mutat rá, hogy Isten Jézus Krisztusban, a Szentháromság második személyében önmagát választja ki a megvetésre, az ítéletre és a halálra, azaz a kárhozatra helyetünk; minket, az embert pedig öröktől fogva a kegyelemre, az üdvösségre és az örök életre választott ki. Barth ezzel nem tagadja Isten bűnnel szembeni haragjának valóságát, de az elutasított bűnös a kereszten kiválasztva nem más, mint maga Isten Jézus Krisztusban, aki egyszerre a kiválasztás alanya és tárgya, azaz a kiválasztó és a kiválasztott egyaránt. Ez azt jelenti, hogy az emberi bűnösség és annak minden következménye azzal, hogy a Szentháromság Isten saját belső, immanens életébe kerül, erejét veszítve megsemmisül. „A predestináció az emberiség felmentése az elutasítás alól, amelyet Isten az örökkévalóságtól fogva saját maga kárára rendelt el; az emberiség felmentése, amelyben Isten elhatározta, hogy a vesztesek, az elhagyottak, az elvetettek helyére lép, hogy ő legyen a Bárány, aki a világ kezdetétől fogva megöletett”.³² Összefoglalva tehát Barth teológiájában Isten kijelentésének ismerete az Igére korlátozódik: azaz Jézusra, a Szentírásra és a hirdetett igére – ebben exkluzív –, viszont azzal, hogy Isten kiválasztó hatalma a kárhozat súlyával együtt Jézus Krisztusban összpontosul, egy mélyen inkluzív szemléletet kínál.

³⁰ KD II/1, 8.

³¹ Vö. Greggs: Barth, Origen, and Universal Salvation; Greggs: Post-Barthian Universalism.

³² KD II/2, 182–183.

Barth és a fundamentumok

Barth a maga Szentírás-értelmezésével közel került vajon a fundamentalizmushoz? Bár Barr nem kívánja definiálni a fundamentalizmus kritériumait, a sorok között azonban találhatunk utalásokat a fundamentalizmus mibenlétére. Ő és más fundamentalizmuskutatók is egyetértenek abban, hogy történetileg a fundamentalizmus gyökerei a *The Fundamentals* című 1910 és 1915 között megjelent tizenkét füzetes amerikai folyóiratból erednek.³³ A keresztyénség fundamentumai a *The Fundamentals* szerzői szerint öt kiemelt alappilléren állnak: 1) a Biblia Szentlélek általi ihletettsége, és a Szentírás tévedhetetlensége; 2) Krisztus szűztől való születése; 3) Krisztus engesztelő áldozata; 4) Krisztus testi feltámadásának bizonyossága; 5) Krisztus csodáinak történelmi valósága – ezt a pontot később Jézus Krisztus második eljövételével toldották meg. A felsorolást kiegészíthetjük továbbá a fundamentalista gondolkodást meghatározó dualista világképpel, mely „a világot a jó és gonosz erőinek kozmikus háborújaként értelmezi.”³⁴ Barr szerint a fundamentalizmus „a keresztyénség egy patológikus állapota”, ezért a fundamentalizmus leírása „egy bizonyos személyes vallási-egzisztenciális attitűdre” korlátozódik művében.³⁵ Ezen a leírason túl kirajzolódik a fundamentalizmus doktrinális építménye is, melyet a továbbiakban Barth teológiájával összevetve vizsgálók, hogy választ kapjunk a kérdésünkre: fundamentalista volt-e Karl Barth?

Ha megkérdeznénk Barthot, hogy hisz-e Jézus Krisztus második eljövételében, akkor vélhetően azt a választ kapnánk, hogy „jein”, azaz igen is, meg nem is. Azért „igen”, mert az írott igében több helyen is halljuk Jézus ígését, miszerint „elmegyek, és visszajövök hozzátok.” (Jn 14,28) De azért válaszol Barth részben „nem”-mel, mert Jézusnak csak egy eljövele van, mégpedig hármasságban. Barth teológiája ugyanis Isten hármasságában gyökerezik, mert számára „a Szentháromság-tan teszi a keresztyén istenképet keresztyénné.”³⁶ Ezzel a trinitárius alapvetéssel Barth egyrészt „visszavezette a protestáns teológiát a katolikus teológia felbecsülhetetlen örökségéhez”, másrészt Schleiermacher teológiáját fejére állítva új utakat nyitott a teológiában.³⁷ Erre az útra jellemző a hármasság formája, amely a *KD* I/2-ben az Ige hármasság alakját, a *KD* III/2 §47-ben az idő hármasság alakját, végül pedig a *KD* IV/3 §69-ben Jézus eljövételének hármasság alakját is meghatározza. Az eljövétel hármasság formája „Jézus Krisztus parúziájának újszövetségi fogalmában összpontosul.”³⁸ Mivel a parúzia eljövettelt vagy érkezést jelent, ezért Barth arra irányítja a figyelmet, hogy Jézus Krisztus

³³ Barr: Fundamentalizmus, 24.

³⁴ Izsák: Az amerikai keresztyén vallási fundamentalizmus története, 32.

³⁵ Barr: Fundamentalizmus, 28.

³⁶ *KD* I/1, 317.

³⁷ Hunsinger: Karl Barth's Doctrine of the Trinity, 294.

³⁸ *KD* IV/3.1, 337.

elsődleges eljövetele „már megtörtént” a feltámadásban.³⁹ Egyértelmű számára tehát, hogy Isten országának eljövetele Jézus feltámadásában bontakozott ki. Ehhez kapcsolódik második eljövételként annak a Szentléleknek a Jézus Krisztus általi kitöltetése, aki az idők végéig, azaz Krisztus harmadik eljöveteléig jelen van, és vezeti az ő egyházát, amelybe pünkösdkor megérkezett. Így lehet Jézus Krisztus az egyház ura minden emberi akarat és számítás helyett, melyek csak becsapják az embert. Barth dialektikája a fundamentalista és liberális teológia között áll: hű marad a Szentírásan keresztül megismerhető isteni önkijelentéséhez, de elveti a vallásos autoritás emberi lehetőségét.

A Barr által felvázolt vallási-egzisztenciális fundamentalista attitűd inkább visszaél Jézus Krisztus második eljövételéről szóló tanítással, minthogy építené és erősítené a hitet. Barth ezzel szemben sokkal biblikusabb szempontokat támaszt, melyben Jézus Krisztus eljövételének hármaskör alakja valóságos, de csak a húsvét feltámadásának örömeiben képes kibontakozni; azaz a visszajövetel ismeretével nem megrettentő és a hatalmával visszaélő lehetőségként számol, hanem az evangélium és az emberi élet öröme válik megismerhetővé Krisztus visszajövetelében és annak várásában. Ezzel az attitűddel szerezhető vissza az advent eredeti értelme, amely „jövőorientált eszkatológiai jelleggel bír”,⁴⁰ szemben a gazdasági mutatókat befolyásoló karácsonyi készülődéssel és „várakozással”. Barthenál tehát egy egészen más megközelítést nyer „a fundamentalistákban általában eleven világvége érzése.”⁴¹

De nemcsak a tűz által felperzselte föld képével nem kíván riogatni, hanem – ahogy arról Eberhard Busch Barth életéről szóló könyvében beszámol –, a svájci teológus a pokol tüzével sem riogatná a megtérésre hívott hallgatóit. Ez tűnik ki Busch tolmácsolásában Barth és Billy Graham 1960-as svájci találkozásából is:

Ez a találkozás baráti légkörű volt. „Ő egy ilyen *jolly good fellow*, akivel könnyen és nyíltan lehet beszélgetni, és az az ember benyomása, hogy még a hallgatásra is képes, ami nem magától értetődő az evangélium ilyen nagy trombitása esetében.” Két héttel később Barth hasonlóan pozitív benyomást nyert Grahamról, amikor ismét meglátogatta, ezúttal otthonában, Bázelen. De „egészen más volt a helyzet, amikor még aznap este elmentünk meghallgatni őt a St. Jakob stadionba, és tanúi lehettünk a tömegekre gyakorolt hatásának.” Akkor „egyszerűen elborzadtam. Tomboló embernek tűnt, és amit előadott, az bizonyosan nem az evangélium volt.” „Pisztolylovás volt [...] A törvényt hirdette, nem pedig az öröm üzenetét. Meg akarta ijeszteni az embereket. A fenyegetések mindig hatást keltenek. Az emberek sokkal inkább megijednek,

³⁹ Uo., 340.

⁴⁰ Rutledge: Advent, 2.

⁴¹ Barr: Fundamentalizmus, 68.

mint örülnek. Minél jobban megijeszted őket, annál inkább [hozzád] »menekülnek.« De még ez a siker sem igazolja az ilyen prédikációt. Az evangéliumot nem szabad sem törvénné tenni, sem „eladni, mint egy megvásárolható terméket [...] Meg kell hagynunk Istennek a szabadságot, hogy elvégezze a saját munkáját”.⁴²

Isten szabadságának és szuverenitásának hangsúlyozása jellemző Barth teológiájára, ami nem egy eszmei épületbe vezet, hanem pusztán utat kíván mutatni a szabadon cselekvő Istenhez.⁴³ Nála a teológia a „tárgyával” függ össze, amely nem egy állandó és kész elvet jelent, hanem az élő Istenre hallgatást, „akit a teológiának figyelmesen követnie kell az egyre újabb és újabb utakon”.⁴⁴

Ezek az új utak kihívás elé állítják a fundamentalista jellegzetességeket hordozó teológiai tanokat is úgy, hogy azokat az Ige teológusa a Szentírás ismeretében kívánja megőrizni. Ezek közé a doktrínák közé tartozik a csodák problematikája, mely több kérdéskört is összefoglal, hiszen mind a feltámadás, mind a szűzi fogantatás meghaladja immanens biológiai ismeretünket, és értelmezésükben a transzcendens beavatkozásának felhasználására szorulunk. Barth szerint a csoda „Isten különleges, új, közvetlen cselekedete az időben és a történelemben. A biblikusan tanúsított kijelentés abban a formában, hogy időben és történelemben nyer aktualitást, mindig csoda, és így tanúságtétel is, akár közvetlen, akár közvetett módon történik annak elbeszélése. A csoda tehát a kinyilatkoztatás egyik attribútuma.”⁴⁵ Az idézetből kitűnik, hogy Barth teológiai jelentőséget tulajdonít a csodáknak, meggyőződése azonban nem a csodákba vetett hiten áll, hanem a Szentírás értelmezésén, melynek alapját és értelmét Isten Igéjének kijelentése támasztja alá. A barthi teológia tehát nem ragaszkodik ahhoz, hogy keresztyénként hinni kellene „bizonyos különleges csodák történetiségében, elsősorban Urunk szűzi születésében; vagy hinnünk kellene az ihletettség egy különleges elméletében”⁴⁶ – ahogy ezt Harry Emerson Fosdick az amerikai fundamentalisták szemére vetette. Ahhoz viszont ragaszkodik, hogy a keresztyénség lényege a Szentháromság Isten kijelentése, ami a jelenben is aktuális és ható, ezért már maga ez a találkozás is csoda. Ennek ismeretében tehát a csodákhoz való ragaszkodás és a csodák tagadása egyaránt értelmetlen.

Láthatjuk, hogy a keresztyénség fundamentumait Barth alapvetően vallja, mégsem nevezhető fundamentalistának, sőt, még zugfundamentalistának sem. Ennek elsődleges oka, hogy a protestáns fundamentalizmus tárgyalásakor a fundamentalista attitűdnél sokkal meghatározóbb a Biblia értelmezése.

⁴² Busch: Karl Barths Lebenslauf, 462.

⁴³ Busch: The Great Passion, 16.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ KD I/2, 70.

⁴⁶ Fosdick: Shall the Fundamentalists Win? 716–722.

Ha a „papírpápa” Jézus földi helytartója, akkor a Biblia többé már nem Isten Igéjének kijelentéséről tanúskodik, hanem maga a kijelentés. Ha a Biblia önmagában kijelentés, akkor Jézus és a Szentlélek nélkül olvassuk, ez pedig azt jelenti, hogy a „papírpápa” imádoinak magyarázata az egyetlen és helyes értelmezés, amelyet senki sem kérdőjelezhet meg. Barth szerint Isten igazsága nem a szövegekben jut érvényre, hanem Isten egyetlen kijelentésében, Jézus Krisztus életében. Mivel Jézus Krisztus él, és az ő Lelke jelen van, ezért a kinyilatkoztatás állandó, melyet a bibliai szerzők szövegei tanúsítanak.

Barth és a fundamentalizmus konfliktusáról olvashatunk J. Oliver Buswell amerikai teológus és társaságának svájci útbeszámolójában is. Amikor az amerikai küldöttség megérkezett a Zürichi-tóhoz, Barth azzal a kérdéssel kezdte az ismerkedést, hogy a vendégek miféle keresztyén egyházakból érkeztek? J. Oliver Buswell válasza így szólt: „Fundamentalistáknak szoktak nevezni bennünket.” Erre Barth azt felelte: „Á, fundamentalisták, fundamentalisták! Önök fel akarnak engem falni!”⁴⁷ A dogmatikai és bibliai teológiai kérdéseket is felölelő beszélgetést követően a „fundamentalisták” írásban is kritikával illették Barth teológiáját. Francis Schaeffer „új modernizmusnak” nevezte azt, mivel ameddig a klasszikus modernizmusra a liberalizmus és a racionalizmus, addig az új modernizmusra az agnoszticizmus jellemző.⁴⁸ A „papírpápa” nélküliség bizonytalansága, és Isten szabadságának korlátozhatatlansága azt is jelenti, hogy az igazság nem más, mint a kijelentés, azaz maga Jézus Krisztus. Ez az „agnosztikus” igazságdefiníció komoly kérdéseket vet fel Schaeffer és Buswell számára, mivel nem vezethető le az euklideszi geometria által foglalt logikai szabályokban.⁴⁹ Schaeffer szerint tehát az új modernisták forradalmi válasza egyszerűen csak annyi, hogy az abszolút igazság létét tagadják.⁵⁰ Barth a „fundamentalisták” logikai vizsgálódásai helyett a Szentírásban gyökerezve, Pál apostol vállán állva és Krisztus igazságában fogadja el, hogy Isten bolondsággá tette a világ bölcsességét. „Mert az Isten »bolondsága« bölcsőbb az emberek bölcsességénél, és az Isten »erőtlensége« erősebb az emberek erejénél.” (1Kor 1,20–25) Ezért nem meglepő Barth fundamentalizmusra adott válasza, melyet Schaeffernek írt válaszlevelében olvashatunk:

Örvendjen, kedves Schaeffer úr (és Önök, akik „fundamentalistáknak” nevezik magukat szerte a világon)! Örvendjenek, és higgyenek tovább a „logikájukban” (mint hitvallásuk negyedik artikulusában!) és önmagukban mint az egyetlen igaz „bibliahívókban”! Kiabáljanak olyan hangosan, ahogy csak tudnak! De kérem, engedjék meg, hogy magukra hagyjam Önöket. „Beszélgetés” csak a *nyitott* gondolkodású emberek között le-

⁴⁷ Buswell: Geneva, for the Faith, 5.

⁴⁸ Schaeffer: An Examination of the New Modernism, 6.

⁴⁹ Buswell: Geneva, for the Faith, 6.

⁵⁰ Schaeffer: An Examination of the New Modernism, 6.

hetséges. Az Önök írása és Buswell barátjuk kritikája leleplezi a tényt, hogy Önök úgy döntöttek, lehúzzák a rolót. Nem tudom, hogyan viszonyuljak egy olyan emberhez, aki detektív-felügyelői minőségben beszélget velem, vagy mint egy pogányt megtéríteni induló misszionárius jön hozzám. Kösz, de nem!⁵¹

Újból kitűnik, hogy Barth teológiája meghaladja mind a liberális, mind a fundamentalista álláspontokat. Egyrészt látjuk, hogy a liberális teológiával szemben Barth ragaszkodott ahhoz, hogy a Biblia Isten szava, és nem pusztán az emberi egzisztencia szimbolikus kifejeződése. Ezért korának meglátásával szemben rámutatott, hogy a Biblia tárgya nem az ember, az emberi erkölcs vagy az éppen aktuális ideológia, hanem Isten szava, amely szól az emberiséghez. Másrészt az is kiderült, hogy Barth teológiájában a kijelentés a testté lett Ige, Jézus Krisztus maga. Miért lenne ezzel bármi problémája a fundamentalistáknak? Azzal, hogy Barth a tévedhetetlen Szentírást „papírpápanak” tartja, kiveszi „a megduzzadt” emberi kontroll kizárólagosságát a teológiából,⁵² és valóban teológiává teszi: Istenről való beszéddé. Ezen a ponton ér össze a fundamentalista és a liberális teológia kritikája: mind a kettőt emberi mértékek határozzák meg.⁵³ Ezzel szemben Barthnak egyetlen célja van, mégpedig az, hogy a teológiájában rámutasson a Keresztelő János által felismert irányra, azaz, hogy Krisztus növekedjen, a róla tanúskodó pedig kisebbé legyen (Jn 3,30).

A mutató kéz

Egyértelmű, hogy a fundamentalizmus nem idegen a mai világtól, sőt, polarizált jelenünk csak erősíti a szélsőséges vallási csoportosulásokat, így pedig nehezen tud hűséges maradni a keresztyénség alapjához: a kijelentéshez. Ezzel szemben Barth teológiája úgy tárja elénk a Bibliát, hogy az a modern vagy a „legújabb modern” ember nyelvén tanúskodik a kijelentésről. Ez pedig Keresztelő János „mutatásából” fakad, mely Barth teológiáját mélyen meghatározta. Ennek egyértelmű jele, hogy Grünewald *Isenheimeri oltára* munkássága kezdetétől fogva ott függött Barth íróasztala felett. Barth számára a helyes teológia Keresztelő János teológiája: „olyannak kell lennie, mint az a kéz, amellyel az ember nem önmagára, nem valamilyen eszmére vagy programra mutat, hanem Isten felé.”⁵⁴ A barthi teológia ezzel elismeri, hogy nem ismer mást, csak a testben megjelent, megfeszített és feltámadt Krisztust, aki maga az igazság. Ezért ameddig a protestáns fundamentalizmus a fősodorbéli társadalmi nor-

⁵¹ Buswell: Geneva, for the Faith, 8–9.

⁵² Horváth: Mi a fundamentalizmus? 93.

⁵³ Protestáns fundamentalizmus és liberalizmus közös gyökereiről lásd még kötetünkben Bernhard: 16.; Kodácsy: 56.

⁵⁴ Busch: The Great Passion, 6.

máktól elkülönülve könnyen feszültséget és megosztottságot okozhat környezetében, addig a barthi teológia – ha olykor provokatívan is, de – dialógust kíván teremteni a Krisztusról bizonyosságot tevő és a nemhívó között. Továbbá fontos látnunk, hogy Barth teológiájának szókratészi lelkülete nyitottabb lehetőségeket hagy a hívőknek is, ugyanis a fundamentalista megközelítés gyakran elutasító a tudományos konszenzussal kapcsolatban, legyen az például az evolúció, a Föld kora vagy a klímaváltozás. (Ennek eredményeképpen láthatunk sokszor törekvéseket az oktatási rendszer és a tudományos kutatások finanszírozásának befolyásolására is.) Barth nyitottságát mutatja unokahúgának írt 1965-ös levele is. Christine azzal kereste meg „Karl bácsikáját”, hogy egyik tanára az evolúció elutasítására tanítja őket. Karl bácsi – megkésztet – válasza így hangzott: „A teremtetéstörténet az Istentől különböző valóság kezdetéről vagy keletkezéséről tanúskodik Isten későbbi, Izráelhez intézett tetteinek és szavainak fényében – természetesen egy *saga* vagy költemény formájában. Az evolúció elmélete kísérlet ugyanennek a valóságnak a belső összefüggéseiben való magyarázatára – természetesen tudományos hipotézis formájában. [...] Válaszom azért érkezik ilyen későn, mert dec. 13-án, amikor írtál, agyvérzést kaptam...”⁵⁵ Legyen ez figyelmeztetés számunkra is: csak óvatosan az evolúcióról való gondolkodással!

Összefoglalva tehát Barth egyszerűen azt akarta, hogy teológiája olyan legyen, mint Keresztelő János keze Grünwald festményén,⁵⁶ ami Jézus Krisztusra mutat. Minden más teológia, így a fundamentalizmusé is visszaéléseknek és hamis tanítóknak ad teret. Barth így ma is arra hív minket, hogy az Istenről való beszédben egyedül arra a fundamentumra építsünk, amit Isten önmagáról kijelentett – legteljesebben a testté lett Igében. Minden másra bátran mondjuk Barhtal együtt: „Kösz, de nem!”

Bibliográfia

- Barr, James: Fundamentalizmus. Ford. Szalai Miklós. Budapest: Luther Kiadó, 2019.
- Barth, Karl: Briefe 1961–1968. = Jürgen Fangmeier – Hinrich Stoevesandt (szerk.). Zürich: Theologischer Verlag Zürich, 1975.
- Barth, Karl: Homiletika. A prédikáció lényege és előkészítése. Ford. Horváth Gabriella. Pápa: Dunántúli Református Egyházkerület, 2021.
- Barth, Karl: Kirchliche Dogmatik. Zollikon-Zürich: EVZ, 1932–1976.
- Barth, Karl: Kis dogmatika. Ford. Pilder Mária. Budapest: Országos Református Missziói Munkaközösség, é.n.
- Barth, Karl: Der Römerbrief. 1922. Zürich: TVZ, 2020.

⁵⁵ Barth: Briefe 1961–1968, 292.

⁵⁶ Busch: The Great Passion, 6.

- Barth, Karl: Der Römerbrief. Vorwort zur ersten Auflage (1919) = Jürgen Moltmann (szerk.): Anfänge der dialektischen Theologie. München: Chr. Kaiser Verlag, 1977.
- Busch, Eberhard: Karl Barths Lebenslauf. Nach seinen Briefen und autobiographischen Texten. München: Chr. Kaiser Verlag, 1975.
- Busch, Eberhard: The Great Passion. An Introduction to Karl Barth's Theology. Ford. Geoffrey W. Bromiley. Grand Rapids: Eerdmans, 2004.
- Buswell, J. Oliver: Geneva, for the Faith; Karl Barth Questions the Truth. = The Bible Today, 44/1, New York: Shelton College, 1950.
- Fosdick, Harry Emerson: Shall the Fundamentalists Win? = Christian Work 1922/102, 716–722.
- Gaventa, Beverly Roberts: First and Second Thessalonians. IBC. Louisville, KY: John Knox Press, 2012.
- Greggs, Tom: Theology against Religion. Constructive Dialogues with Bonhoeffer and Barth. New York: T&T Clark, 2011.
- Gorman, Michael J.: Romans. A Theological & Pastoral Commentary. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2022
- Harink, Douglas: Resurrecting Justice: Reading Romans for the Life of the World. Downers Grove, IL: IVP Academic, 2020.
- Horváth Orsolya: Mi a fundamentalizmus? James Barr fundamentalizmusfogalmának távlatai és buktatói. = Credo, 2023/1, 88–95.
- Hunsinger, George: How to Read Karl Barth. The Shape of His Theology. New York: Oxford University Press, 1991.
- Hunsinger, George: Karl Barth's Doctrine of the Trinity, and some Protestant Doctrines after Barth. = Gilles Emery O.P. – M. Levering (szerk.): The Oxford Handbook of the Trinity, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Hunsinger, George: Post-Critical Scriptural Interpretation: Rudolf Smend on Karl Barth. = Evangelical, Catholic, and Reformed. Doctrinal Essays on Barth and Related Themes. Grand Rapids: Eerdmans, 2015.
- Izsák Norbert: Az amerikai keresztény vallási fundamentalizmus története. A kezdetektől 1947-ig. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2021.
- Jervis, L. Ann: Paul and Time. Life in the Temporality of Christ. Grand Rapids: Baker, 2023.
- Kálvin János: Institutio. A keresztyén vallás rendszere. Ford: Buzogány Dezső. Budapest: Kálvin Kiadó, 2014.
- Martyn, J. Louis: Galatians. New York: Doubleday, 1997.
- McCormack, Bruce L.: Karl Barth's Critically Realistic Dialectical Theology. Its Genesis and Development 1909–1936. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Metzger, Paul Louis: The Word of Christ and the World of Culture. Sacred and Secular Through the Theology of Karl Barth. Grand Rapids: Eerdmans, 2003.

- Olson, Roger E.: *The Story of Christian Theology*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2009.
- Raheb, Mitri: *Faith in the Face of Empire. The Bible through Palestinian Eyes*. New York: Orbis Books, 2014.
- Rutledge, Fleming: *Advent. The Once & Future Coming of Jesus Christ*. Grand Rapids: Eerdmans, 2018.
- Schaeffer, Francis A.: *An Examination of the New Modernism*. = *Baptist Bulletin*, 1951/6–7, 27–31.
- Smend, Rudolf: „Nachkritische Schriftauslegung”. = Eberhard Busch – Jürgen Fangmeier – Max Geiger (szerk.): *Parrhesia. Karl Barth zum 80. Geburtstag am 10. Mai 1966*. Zürich: EVZ Verlag, 1966.